

จุดสารคุณธรรม

และจริยธรรม

ฉบับที่ ๕ เดือน สิงหาคม ๒๕๖๔

พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม

พระครูปริยัติกิตติธำรง, รศ.ดร

คณบดีคณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทนำ

ก่อนอื่นใด ในนามของคณะผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ และนิสิตคณะสังคมศาสตร์รุ่นน้องที่กำลังศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในปัจจุบัน ต้องขอแสดงความชื่นชมยินดีและดีใจอย่างยิ่ง (Congratulations) กับบัณฑิตใหม่ บัณฑิตรุ่นพี่ รุ่นที่ ๖๕/๒๕๖๓ ทุกรูปทุกท่านทุกคน และทุกระดับของการศึกษาในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้งปริญญาโทและปริญญาเอก ที่ประสบความสำเร็จในการศึกษา และมีโอกาสได้เข้ารับปริญญาบัตร ด้วยความภาคภูมิใจอย่างยิ่งในวันนี้

ปัจจุบัน สังคมเกิดปัญหาขึ้นมากมายหลายประการ ทำให้ผู้คนในสังคมดำรงชีวิตอยู่อย่างไม่ปกติสุข มีความหวาดกลัว หวาดผวา วิตกังวลกันไปต่าง ๆ นานาทั่วทุกมุมโลก นั่นคือ ปัญหาการแพร่ระบาดของไวรัสโคโรน่า แล้วพัฒนาการมาเป็นโรคโควิด-๑๙ (COVID-19) ทำให้ประชากรของโลกได้รับความบอบช้ำไปตาม ๆ กัน และล้มตายไปอีกเป็นจำนวนมากหลายล้านคน จึงทำวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมที่ได้รับผลกระทบอันเกิดจากภัยโควิดดังกล่าว เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมาย เช่น การต้องสวมใส่หน้ากากอนามัย กินร้อน ช้อนกลาง และล้างมือ เป็นต้น เพื่อป้องกันการแพร่ระบาดของโรคดังกล่าว การนั่งห่างไกลกันเป็นระยะพอสมควร ไม่ให้มีการประชุม การชุมนุม การรวมกลุ่มกันเหล่านี้ เป็นต้น จึงทำให้กิจกรรมสำคัญต่าง ๆ ทางสังคม ทางศาสนา ต้องหยุดชะงักไป เช่น การจัดงานเฉลิมฉลองวันวิสาขบูชา วันสำคัญสากลของโลกปีนี้ต้องยกเลิกไป และงานวันประสาทปริญญาบัตรแก่บัณฑิตผู้สำเร็จการศึกษาจากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ก็ต้องประกาศเลื่อนออกไปอย่างไม่มีกำหนด และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยของเราก็ด้วยเช่นเดียวกัน ซึ่งเคยจัดงานประสาทปริญญาบัตรขึ้นในเดือนพฤษภาคมของทุก ๆ ปี ก็ต้องเลื่อนออกไป จึงรอมัจจนกระทั่งถึงวันนี้วันที่พร้อมที่สุดคือวันที่ ๙-๑๓ ธันวาคม ๒๕๖๓

ในปัจจุบัน สังคมไทยเกิดปัญหาสังคมขึ้นมากมายหลายประการ เช่น อาชญากรรม โสเภณี ความยากจน ซึ่งเชื่อมโยงไปกับเรื่องความเสื่อมเสียทางศีลธรรม สรุปลแล้วเรียกว่า เป็นวิกฤติการณ์ทางสังคม (Social Crisis) มีสาเหตุทั้งที่เกิดขึ้นในสังคมไทยเอง และสาเหตุจากกระแสโลกที่เปลี่ยนแปลงไปกรณีดังกล่าว จึงเป็นปัญหาของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก

การที่จะแก้ไขได้ต้องเปลี่ยนกระบวนความคิดหรือวิธีคิดใหม่ โดยให้ผืนีกกำลังกันทุกส่วนเข้ามาเชื่อมโยงกันทำงาน เพราะเราจะแก้ปัญหาที่ละเรื่องไม่ได้ ต้องทำพร้อมกันทุกเรื่อง โดยมีครอบครัวและชุมชนเป็นหลักและอาศัยเครื่องมือ วิธีการทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย โดยใช้กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนา (New Development Paradigm) เพื่อก่อให้เกิดแนวทางใหม่แห่งความร่วมมือในการพัฒนาของทุกฝ่าย ทั้งทางราชการ ชุมชน องค์กรเอกชน สาธารณะประโยชน์หรือองค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันวิชาการ สถาบันทางศาสนา และภาคธุรกิจ ในอันที่จะพัฒนาทางเศรษฐกิจ จิตใจ สิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมไปพร้อมกัน เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างสมดุลและยั่งยืน โดยระดมทรัพยากรกำลังและทรัพยากรทั้งหมดมาเชื่อมโยงกันในการดำเนินงานสร้างสรรค์สังคม

พระพุทธศาสนา (Buddhism) เป็นศาสนาที่สำคัญของโลก ที่มีหลักคำสอนสำคัญอย่างยิ่งต่อชาวโลก โดยโลกของสังคมในปัจจุบัน ซึ่งเป็นศาสนาที่มีหลักคำสอนที่มีเหตุมีผลอันเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนาที่มีคนยอมรับนับถือกันทั่วโลกอีกศาสนาหนึ่ง ซึ่งส่งเสริมและสนับสนุนให้คนในสังคมมีเหตุมีผล มีเมตตา กรุณา มีความเอื้ออาทรต่อกันและกัน อันเปรียบเสมือนญาติกันโดยสายโลหิต และหรือเป็นญาติกันโดยทางธรรม ดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า วิสสาสปรมา ญาติ. แปลว่า ความคุ้นเคยกันเป็นญาติอย่างยิ่ง ซึ่งมีไข่เพียงแค่นี้เป็นปรัชญาหรือทฤษฎีเท่านั้น หากแต่ยังมีเนื้อหาและความสำคัญครอบคลุมถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ความนึกคิดแทบทุกด้าน และที่สำคัญพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งเหตุผล แห่งการกระทำ เป็นศาสนาแห่งความเพียรพยายาม ไม่ใช่ศาสนาแห่งการอ้อนวอนปรารณาแต่อย่างใด เพราะเป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม ไม่ใช่เทวนิยมแต่ประการใด

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติ หรือเป็นศาสนาแห่งความเพียรพยายาม หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงมุ่งเน้นที่การปฏิบัติเป็นสำคัญ การอ้อนวอนหรือการหวังผลลบลับตาลจากสิ่งเหนือธรรมชาติ เพื่อให้ตนประสบความสำเร็จในชีวิตนั้นไม่ใช่แนวทางของพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาในแง่ของหลักธรรม จึงมีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ที่สามารถพิสูจน์ได้และเป็นเรื่องใกล้ตัวมนุษย์ซึ่งสามารถสัมผัสรับรู้ได้ตลอดเวลา เพราะใจความสำคัญของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้น ไม่มีสิ่งใดเกินเลยไปจากเรื่องปัญหาชีวิต และวิธีการแก้ปัญหาชีวิตหรือที่เรียกว่า “ทุกข์และความดับทุกข์” นั่นเอง ดังที่พระพุทธเจ้าทรงเน้นย้ำว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทั้งในกาลก่อนและในบัดนี้ เราสอนแต่เรื่องทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น”

ดังนั้น พระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นคำสอน เป็นหลักธรรมนำทางชีวิตที่ชี้ทางออกบอกทางให้สังคม ที่ช่วยสร้างสรรค์จรรโลงสังคมโลก สร้างความสงบสุขให้แก่ชาวโลก พระพุทธศาสนาจึงเป็นรากฐานสำคัญของการดำรงชีวิตอยู่ของคนในสังคม และเป็นอารยธรรมที่สำคัญของโลกตั้งได้กล่าวมาแล้วนั้น เพราะพระพุทธศาสนาช่วยส่งเสริม และเสริมสร้างความสงบสุขให้แก่ชาวโลกได้ ดังคำของนักปราชญ์ราชบัณฑิตที่ได้กล่าวไว้ว่า โลกร่มเย็นดับเข็ญได้ด้วยพระพุทธศาสนา

คำว่า “พระพุทธศาสตร์”^๑ คือความรู้ที่ว่าเรื่องราวทางพุทธศาสนา ซึ่งแยกได้เป็น ๓ คำ คือ คำว่า พระ แปลว่าประเสริฐ ดีเลิศ คำว่า พุทธะ แปลว่า ผู้รู้-ผู้ตื่น-ผู้เบิกบาน ในที่นี้หมายถึงท่านผู้ตรัสรู้ อริยสัจ ๔ อย่างถ่องแท้ คำว่า ศาสตร์ แปลว่าความรู้ หรือองค์ความรู้ที่เกิดจากการศึกษาค้นคว้าวิจัย ซึ่งเป็นกิจกรรมของมนุษย์อย่างหนึ่งที่มีอยู่อย่างเป็นระบบในความที่น่าจะเป็นไปได้ เมื่อรวมกันแล้วได้ความหมายว่า องค์แห่งความรู้ของผู้รู้-ผู้ตื่น-ผู้เบิกบานอย่างประเสริฐ

ในบรรดาองค์แห่งความรู้ทั้งหมดนั้นเป็นความรู้ที่พระพุทธเจ้าทรงศึกษาค้นคว้าวิจัยด้วยพระองค์เองจนสามารถกำหนดเป็นทฤษฎีแห่งความรู้ต่าง ๆ มากมาย ในที่นี้จะแบ่งลักษณะความรู้ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเพียงแค่น้อยนิดเท่านั้น แบ่งออกเป็น ๓ ลักษณะ ดังนี้

๑. คำสอนที่ทรงค้นพบใหม่ เช่น อริยสัจ ปฏิจจนุปบาท เป็นต้น
๒. คำสอนที่ทรงปฏิรูปจากลัทธิ ศาสนาเดิม เช่น การทำบุญให้ได้ผลสมบูรณ์จะต้องทำกับผู้เป็นพราหมณ์โดยกำเนิด หรือบริสุทธิต่อพระอรหันต์ พระองค์ทรงปฏิรูปโดยให้ทำกับปฏิคาหก (ผู้รับ) ที่มีศีลบริสุทธิต่อคุณธรรมและทายก (ผู้ถวายหรือผู้ให้) จะต้องมีความบริสุทธิต่อใน ๓ กาล คือก่อนให้-ขณะกำลังให้-หลังจากให้แล้ว

๓. คำสอนที่ทรงปฏิวัติ เช่น การฆ่าสัตว์บูชาญัตติเป็นมหายานคล้อยอย่างยิ่ง สามารถบันดาลให้ตนสำเร็จตามปรารถนา พระองค์ทรงเห็นตรงกันข้ามว่า การฆ่าเป็นบาปทั้งสิ้น ความรู้ในพระพุทธศาสนา แม้จะมากมาย ถึงกระนั้นก็ตามพระพุทธศาสนามีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่พระนิพพาน คือการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ดังนั้น การบรรลุนิพพานก็คือการเข้าถึงความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง และบรรลุความสุขอย่างสูงสุด จิตของผู้บรรลุนิพพานย่อมมีความสะอาดสว่างและสงบตลอดเวลาที่มิมีชีวิตอยู่ และเมื่อดับขันธแล้วก็เป็นการสิ้นทุกข์ ไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารอีกต่อไป เมื่อมนุษย์ไม่สามารถเข้าสู่เป้าหมายอันสูงสุดได้อย่างรวดเร็วทางพระพุทธศาสนา จึงได้กำหนดอรรถะ หรือประโยชน์ที่^๒ เป็นความมุ่งหมายหลักหรือเป้าหมายรองเอาไว้ เพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิตและเป็นที่ยึดมั่นสำหรับมนุษย์เอาไว้ ๓ ระดับ ดังนี้

๑. ภูมิธรรมมีกัตถะ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ได้แก่ประโยชน์ที่เป็นจุดหมายขั้นต้นเห็นเป็นรูปธรรม เช่น มีรูปร่าง สุขภาพที่ดีแข็งแรง มีเงินมีทองใช้และมีการงานมีอาชีพทำ มีสถานภาพที่ดี และมีครอบครัวที่ผาสุกและอบอุ่น เป็นต้น

^๑ พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ.๒๕๓๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, ม.ป.ป.), หน้า ๓๘๔.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๑.

๒. สัมปรายิกัตถะ คือ ประโยชน์ในเบื้องต้น ได้แก่ ประโยชน์ที่เป็นจุดหมายขั้นเลียดาเห็น หรือ เช่น ความอบอุ่นสบายซึ่งสุขใจ ความทุกข์ใจ ความภาคภูมิใจ ความอึ้งใจ ความแกล้วกล้ามั่นใจ และความโปร่งใส ความโล่งจิตมั่นใจ เป็นต้น

๓. ปรมัตถะ คือ ประโยชน์อย่างยิ่ง ได้แก่ ประโยชน์ที่เป็นจุดหมายสูงสุด เช่น ไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรม ไม่ผิดหวังและเศร้าใจ มีความปลอดโปร่งสงบ และความเป็นอยู่ด้วยปัญญา เป็นต้น

พระพุทธศาสนา(Buddhism) มีหลักคำสอนที่มีเหตุและผลเป็นศาสนธรรม ว่าโดยแม่บทอันเป็นหลักการใหญ่ที่เรียกว่า ปาพจน์ มี ๒ อย่าง คือ พระธรรมกับพระวินัย ว่าโดยปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์หลักของศาสนามี ๓ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ว่าโดยหัวข้อที่เรียกว่าธรรมชั้นร์ มี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นร์

ความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

พระพุทธศาสนา (Buddhism) เป็นศาสนาประจำชาติไทย^๗ ด้วยชนชาติไทยได้นับถือและยกย่องเทิดทูนเป็นสรณะแห่งชีวิต สืบทอดต่อเนื่องกันมาเป็นเวลาช้านาน ขนบธรรมเนียมประเพณีและศิลปวัฒนธรรมของชาติส่วนใหญ่ มีพื้นฐานมาจากพระพุทธศาสนา

องค์พระมหากษัตริย์ (The King) ซึ่งทรงเป็นพระประมุขของชาติทุก ๆ พระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ ทรงดำรงอยู่ในฐานะเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงยกย่องเชิดชูพระพุทธศาสนาตลอดมาตั้งแต่อดีตอันยาวนาน จวบจนกาลปัจจุบัน อันแสดงให้เห็นเป็นประจักษ์ว่าพระพุทธศาสนาได้สถิตสถาพรเป็นมิ่งขวัญของชาติไทยตลอดมาทุกยุคทุกสมัย

กล่าวได้ว่า ชาติไทยได้มีความเจริญมั่นคง ดำรงเอกราชอธิปไตยสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่โบราณกาล จวบจนกาลปัจจุบัน ก็ด้วยคนไทยทั้งชาติยึดมั่นอยู่ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มีความเคารพบูชาพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ พระพุทธศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อชีวิตของชาวไทย โดยมีส่วนเสริมสร้างอุปนิสัยของคนในชาติให้รักความสงบ มีความเสียสละ แกล้วกล้า อัจฉริยะ รอบรู้ฐานะ อฐานะ มีความรักและยึดมั่นอยู่ในสามัคคีธรรม

โดยที่พระพุทธศาสนา (Buddhism) เป็นศาสนาประจำชาติไทยมาเป็นเวลาอันยาวนาน ดังกล่าวนี ชาวไทยส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ ๙๕% ของประชากรทั้งประเทศเป็นพุทธศาสนิกชน เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนามีอิทธิพลเป็นอันมากต่อความเชื่อและความประพฤติ หรือการดำรงชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่

^๗ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๓), หน้า ๙-๑๐.

หากมองดูสภาพสังคมไทยในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า แม้ชาวไทยเราส่วนใหญ่จะเป็นพุทธศาสนิกชน ดังกล่าวแล้ว แต่ส่วนใหญ่มักเป็นกันตามจารีตประเพณี หรือเป็นพุทธศาสนิกชนตามสำมะโนครัว มักไม่ค่อยได้มีโอกาสได้เรียนรู้ ได้ศึกษาพระพุทธศาสนาได้เท่าที่ควร ทั้งนี้ย่อมสืบเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการด้วยกัน

ความสำคัญของพระพุทธศาสนากับสังคมไทย

พระพุทธศาสนา (Buddhism) ถือได้ว่า เป็นศาสนาประจำชาติ และอยู่เคียงคู่กับชาติไทย มาโดยตลอด ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคมไทย พอสรุปได้ดังนี้^๔

๑. พระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของคนไทย เพราะคนไทยนำหลักธรรม มาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันและลักษณะนิสัยของคนไทยมีจิตใจที่ตั้งงามในทุก ๆ ด้าน มีความเป็นมิตรกับทุกคน เป็นต้น

๒. พระพุทธศาสนาเป็นหลักในการปกครองประเทศ กษัตริย์ทุกพระองค์ของไทยได้นำเอา หลักธรรมพระพุทธศาสนาไปใช้ในการปกครองประเทศ เช่น ทศพิธราชธรรม ตลอดมา หรือใช้หลัก “ธรรมาธิปไตย” และหลักอภิธานิยธรรม เป็นหลักในการปกครองในระบอบประชาธิปไตย เป็นต้น

๓. พระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ เนื่องจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนามุ่งเน้นให้เกิด ความรักความสามัคคีกัน มีความเมตตากรุณาต่อกัน เป็นต้น จึงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชนชาวไทยให้มีความเป็นหนึ่งเดียวกัน

๔. พระพุทธศาสนาเป็นที่มาของวัฒนธรรมไทย ด้วยวิถีชีวิตของคนไทยผูกพันกับพระพุทธศาสนา จึงเป็นกรอบในการปฏิบัติตนตามหลักพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาต่าง ๆ เช่น การบวช การแต่งงาน การทำบุญเนื่องในพิธีการต่าง ๆ การปฏิบัติตนตามประเพณีในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น ซึ่งเป็นส่วนที่ก่อให้เกิดวัฒนธรรมไทยจนถึงปัจจุบัน

๕. พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นสถาบันหลักของสังคมไทย พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่สังคมไทยส่วนใหญ่นับถือ และสืบทอดกันมาเป็นช้านาน ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญของวิถีชีวิตของคนไทย พระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านการศึกษา ด้านสังคม และด้านศิลปกรรม

๖. พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนไทยผูกพันอยู่อย่างแนบแน่นกับพระพุทธศาสนา ซึมแทรกผสมผสานอยู่ในแนวความคิด จิตใจและกิจกรรมแทบทุกก้าวของ

^๔ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯพมทานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๓), หน้า ๙-๑๐.

ชีวิตโดยตลอดเวลายาวนาน โดยยังคงเนื้อหาสาระเดิมที่บริสุทธิ์ไว้ได้ก็มี ถูกดัดแปลงเสริมแต่งตลอดจนปนเปกับความเชื่อถือและข้อปฏิบัติสายอื่นหรือผันแปรในด้านเหตุอื่น ๆ จนผิดเพี้ยนไปจากเดิมก็มาก

๗. พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นเอกลักษณ์ของชาติ การที่พระพุทธศาสนาอยู่กับคนไทยมาช้านาน จึงก่อให้เกิดการซึมซาบเอาหลักปฏิบัติของพระพุทธศาสนาให้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ก่อให้เกิดความเป็นเอกลักษณ์ของคนไทยที่ไม่เหมือนกับชาติอื่น ๆ ที่เป็นเอกลักษณ์เด่น ได้แก่ รักความเป็นอิสระและความมีน้ำใจไมตรี

๘. พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นมรดกของชาติ หลักฐานทางคัมภีร์และศาสนาวัตถุ ซึ่งนักประวัติศาสตร์โบราณคดีเชื่อว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแพร่ในดินแดนสุวรรณภูมิก่อน พ.ศ. ๕๐๐ แต่ศรัทธาความเชื่อของปุถุชนก็เป็นไปตามยุคสมัย พระพุทธศาสนาจึงรุ่งเรืองและเสื่อมลงตามกาลสมัยด้วย จนกระทั่งพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ได้สถาปนากรุงสุโขทัยและรับเอาพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ครั้นราว พ.ศ. ๑๘๓๖ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ อาราธนาพระสงฆ์ลังกาวงศ์จากนครศรีธรรมราชไปกรุงสุโขทัยและอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาจนมั่นคงยืนนานมาในปัจจุบันนี้

๙. พระพุทธศาสนาในฐานะที่ช่วยสร้างสรรค์อารยธรรม คนชาติหนึ่ง ๆ นอกจากมีหน้าที่ต้องพัฒนาประเทศชาติของตนเองแล้ว ก็พึงมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์และส่งเสริมอารยธรรมโลกด้วย คนชาติไทยเป็นชาติที่เก่าแก่มาคนชาติหนึ่ง มีวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้าอย่างสูงมาตลอดเวลายาวนาน จึงได้มีส่วนร่วมในการสร้างเสริมอารยธรรมของโลกด้วย แม้ว่าจะอยู่ในขอบเขตที่ไม่กว้างนัก ส่วนร่วมที่วานี้ก็คือ ศิลปวัฒนธรรมไทย ซึ่งพัฒนาขึ้นมาจนมีแบบแผนเป็นของตนเอง อย่างที่เรียกว่ามีเอกลักษณ์ของความเป็นไทยเด่นชัด ศิลปวัฒนธรรมไทยเหล่านี้มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่

๑๐. พระพุทธศาสนาในฐานะที่ช่วยสร้างความสงบสุขให้แก่โลก พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานอารยธรรมที่สำคัญของโลกตั้งได้กล่าวมาแล้ว พระพุทธศาสนายังช่วยสร้างความสงบสุขให้แก่ชาวโลกได้ หากศึกษาในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนามีทั้งการสร้างสรรค อารยธรรมและสันติภาพแก่มวลมนุษยชนนั้นคือ พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในประเทศอินเดียหรือชมพูทวีป พระพุทธศาสนาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมอินเดีย กล่าวคือสังคมอินเดียเคยนับถือพระพรหมเป็นเทพเจ้าสูงสุด ผู้สร้างผู้บันดาลทุกสิ่ง มีการบูชาัญญเทพเจ้า แล้วก็มีการกำหนดมนุษย์เป็นวรรณะต่าง ๆ โดยชาติกำเนิด เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร แล้วก็ถือว่าพราหมณ์เป็นผู้ที่ติดต่อสื่อสารกับเทพเจ้ากับพระพรหม เป็นผู้รู้ความต้องการของพระองค์ เป็นผู้รับเอาคำสอนมารักษา มีการผูกขาดการศึกษาให้อยู่ในวรรณะสูง คนวรรณะต่ำเรียนไม่ได้ เป็นต้น เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องเหล่านี้อย่างมากมาย เช่น เรื่อง วรรณะ ๔ พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับ แต่ให้ถือหลักว่า “คนมิใช่

ประเสริฐหรือต่ำทรามเพราะชาติกำเนิด แต่จะประเสริฐหรือต่ำทรามเพราะการกระทำ” แล้วก็ไม่ได้มีหวังผลจากการอ่อนน้อมบูชาบุญ สอนให้เปลี่ยนการบูชาบุญหรือเลิกการบูชาบุญ ให้หันมาหวังผลจากการกระทำ นี่คือการ “ประกาศอิสรภาพของมนุษย์”

ความหมายของการพัฒนา

คำว่า “พัฒนา” ตามความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ หมายถึง “ทำให้เจริญ”^๕ ดังนั้น การพัฒนา ก็คือ การทำให้เจริญก้าวหน้า เช่น การพัฒนาชุมชน การพัฒนาประเทศ หมายถึง การทำสิ่งเหล่านั้นให้ดีขึ้นเจริญขึ้นสนองความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ให้ได้ดียิ่งขึ้น การพัฒนาเป็นกระบวนการของการเคลื่อนไหวจากสภาพที่ไม่น่าพอใจไปสู่สภาพที่น่าพอใจ การพัฒนา เป็นกระบวนการที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่หยุดนิ่งและมีความสัมพันธ์โดยตรงกับความเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ การพัฒนาเป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนไว้แล้ว คือ การทำให้ลักษณะเดิมเปลี่ยนไป โดยมุ่งหมายว่าลักษณะใหม่ที่เข้ามาแทนที่นั้นจะดีกว่าลักษณะเก่าหรือสภาพเก่า แต่โดยธรรมชาติแล้วการเปลี่ยนแปลง ย่อมเกิดปัญหาในตัวเอง เพียงแต่ว่า จะมีปัญหามากหรือปัญหาน้อย การพัฒนาสามารถตีความหมายได้ ๒ ประการ^๖ คือ

๑. การพัฒนาในความเข้าใจแบบสมัยใหม่ หมายถึง การทำให้เจริญในด้านวัตถุ รูปแบบและในเชิงปริมาณ เช่น ถนน บ้าน ดันชีวีตทางเศรษฐกิจ เป็นต้น

๒. การพัฒนาในแง่ของพระพุทธศาสนา หมายถึง การพัฒนาคนทั้งในด้านร่างกายและจิตใจ โดยเน้นในด้านคุณภาพชีวิต และหลักของความถูกต้องพอดีซึ่งให้ผลประโยชน์สูงสุด ความกลมกลืนและความเกื้อกูลแก่สรรพชีวิต โดยไม่เบียดเบียนทำลายธรรมชาติและสภาพแวดล้อมความสำคัญของพระพุทธศาสนาในการพัฒนาสังคมไทย

สุภาพรรณ ฌ บางช้าง^๗ ได้กล่าวถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาในการพัฒนาว่า พระพุทธศาสนามีความเหมาะสมกับการพัฒนาสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง เพราะหลักพุทธธรรมเป็นการสร้างคนที่มีคุณภาพชีวิต ทำให้คนในสังคมดำเนินชีวิตบนฐานแห่งความจริง รู้จักพึ่งพาตนเอง ขยัน ประหยัด เรียบง่าย ใฝ่สันติ มีศีลธรรม เผื่อแผ่ความรักและปราศจากความเห็นแก่ตัว ดังนั้น ในการแก้ปัญหา

^๕ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘)

^๖ “แนวคิดและความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมไทย,” การพัฒนาสังคมไทย. ม.ป.ป. [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://dnfe๕.nfe.go.th/ilp/soc๒/so๓๑-๒_๑.htm [๑ กรกฎาคม ๒๕๕๐]

^๗ สุภาพรรณ ฌ บางช้าง. “พระสงฆ์กับการพัฒนาชนบท,” ใน การแสวงหาเส้นทางการพัฒนา ชนบทของพระสงฆ์ไทย. (กรุงเทพมหานคร : กองแผนงาน กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๖), หน้า ๒๘-๓๑.

ด้านศีลธรรมของชาวชนบท จึงจำเป็นต้องมีการนำหลักพุทธศาสนาซึ่งมีหลักการและแนวทางแห่งการพัฒนาอย่างเหมาะสมเข้าไปเผยแพร่ฟื้นฟูให้แก่ชาวชนบท เพื่อให้สังคมชนบทสามารถประสานการพัฒนาทางด้านวัตถุและจิตใจให้สอดคล้องกลมกลืนกันเพื่อเป้าหมายแห่งความพ้นทุกข์ได้อย่างหมดจดทั้งนี้ต้องเน้นว่า การที่จะมีการพัฒนาทางด้านจิตใจได้หมายความว่า จะต้องเลิกการพัฒนาทางด้านวัตถุและสังคม ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปด้วย เพื่อที่จะให้การพัฒนาทางใจนั้นไม่ขัดแย้งกับการพัฒนาด้านวัตถุและสังคม

นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดตราด การพัฒนาสังคมไทยตามหลักพระพุทธศาสนา ดร.ชลพรรณ ดวงนา ๒ พัฒนาในแนวทางที่เหมาะสม เป็นการนำให้ส่วนความต้องการของชีวิตทั้ง ๓ ด้านของคนเรา ประสานกลมกลืนกันได้อย่างเหมาะสมในยามที่ประเทศไทยเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจ พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาของประชาชนให้อยู่อย่างสงบสุข ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่า ประเทศไทยเรามีพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่ดีคือมี “ทุนทางสังคม” ได้แก่ มีฐานทางเศรษฐกิจที่มั่นคงโดยเฉพาะการเกษตรฐานทางทรัพยากรธรรมชาติที่มั่นคง โดยมีทรัพยากรของประเทศมากมาย มีดินดี น้ำดี เหมาะแก่การเพาะปลูกและฐานทางวัฒนธรรมแข็งแกร่งคือมีพระพุทธศาสนาเป็นวัฒนธรรมทางด้านจิตใจ สามารถแก้ปัญหาในยามวิกฤตได้ วัฒนธรรมแบบพุทธได้โอบอุ้มสังคมไทยให้สงบร่มเย็นได้ ด้วยองค์ประกอบ ๒ ประการ^๕ คือ

ประการที่ ๑ องค์การทางพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งของสังคมในยามวิกฤต ดังเช่นปัจจุบัน วัดหลาย ๆ แห่ง กลายเป็นศูนย์กลางในการช่วยเหลือชาวบ้าน ด้วยการให้วัดเป็นสถานสงเคราะห์ ฝึกอาชีพ และกิจกรรมต่าง ๆ แก่ผู้ตกงาน วัดในชนบทหลายแห่งกลายเป็นที่พึ่งสำหรับผู้ตกงาน เป็นสนามกีฬาสำหรับเยาวชน (ในโครงการลานวัด ลานใจ ลานกีฬา) โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำ ในการส่งเสริมอาชีพแก่ประชาชน

ประการที่ ๒ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่แทรกซึมอยู่ในจิตใจของผู้คนที่สามารถประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม จะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม แต่ก็มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทย ทำให้ไม่เกิดความวุ่นวายระส่ำระสายเกิดขึ้น หลักธรรมเหล่านั้น ได้แก่

๑. ความเมตตาปรานี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน มีการช่วยเหลือคนตกงานด้วยวิธีการต่าง ๆ ไม่ดูถูกซ้ำเติม เช่น ช่วยจัดหางานให้ จัดโรงทานอาหารฟรีให้ และให้กำลังใจในการต่อสู้ชีวิต ทั้งจากการแนะนำของผู้ใกล้ชิดและจากสื่อมวลชนต่าง ๆ

๒. ให้อภัยและโอนอ่อนผ่อนตาม เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น เช่น ปัญหาระหว่างลูกจ้างกับนายจ้าง หรือระหว่างหน่วยงานเอกชนกับรัฐที่ต้องปิดกิจการ ก็ไม่มีเหตุการณ์รุนแรงเกิดขึ้นด้วยการใช้ถ้อยที่ถ้อยอาศัย ผ่อนปรนต่อกันได้

^๕ “สมัยกรุงรัตนโกสินทร์,” พุทธศาสนาในประเทศไทย. ๒๕ มกราคม ๒๕๕๐. [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://www.geocities.com/sakyaputto/bud_bangkok.htm [๒๓ พฤษภาคม ๒๕๕๐]

๓. ความสันโดษ แม้จะถูกออกจากงานที่ทำก็ยินดีเต็มใจที่จะทำงานอื่น แม้จะมีรายได้ น้อยกว่าก็ยินดีทำ เคยเป็นผู้จัดการบริษัทมาก่อนแต่มาขับรถแท็กซี่ก็ได้ เคยเป็นพนักงานธนาคาร แล้วมาขายกล้วยทอดก็ทำได้อีกประการหนึ่งคือ การรู้ประมาณในการบริโภคในการใช้จ่าย มุ่งให้ประหยัด ทำให้เกิดเศรษฐกิจแบบพอเพียง

๔. ความสมานสามัคคี ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชาชนในชาติในอันที่จะพร้อมใจกันกอบกู้เศรษฐกิจให้กลับมาอยู่ดีกินดี แม้จะเสียสละเงินทองบริจาคช่วยชาติก็เต็มใจที่จะบริจาค การนำหลักธรรมของพระพุทธศาสนามาใช้ในการพัฒนาสังคมไทย เพื่อให้คนรู้จักคิด พิจารณาไตร่ตรอง ไม่เชื่อมงาย แก้ไขปัญหาให้ดำรงชีวิตอย่างมีความสุข มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์^๙ ดังนี้

การพัฒนาสังคมไทยตามหลักพระพุทธศาสนา

๑. การพิจารณาให้เกิดความเข้าใจถึงลักษณะของชีวิต และสังคมที่ถูกต้อง โดยเฉพาะลักษณะที่เป็นปัญหา สาเหตุของปัญหาความเป็นไปได้ของการแก้ไขปัญหา และแนวทางของการดำเนินชีวิต ไปสู่เป้าหมายอย่างไม่มีปัญหาด้วยความเข้าใจทุกขั้นตอน ในหลักพุทธธรรมจะต้องเป็นความเข้าใจ ที่มาจากการพิจารณาไตร่ตรอง ตลอดจนการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง มิใช่จากความเชื่อในธรรมเนียม ที่มีมาแต่โบราณ หรือเชื่อในตำรา หรือเชื่อในบุคคล หรือเชื่อเพราะการนิยาคาดเดาหรือเพราะเห็นว่าเป็นจริงตรงกับความเชื่อเก่าของตน เป็นต้น การที่หลักพุทธธรรมเน้นการสร้างเข้าใจเป็นพื้นฐานตั้งแต่ตอนต้นนั้น ก่อให้เกิดผลดีหลายประการ คือ

๑.๑ ทำให้คนดำรงชีวิตอยู่บนรากฐานแห่งสัจจะหรือความเป็นจริง ไม่หลงมงาย

๑.๒ การที่ต้องเรียนรู้และทดลองปฏิบัติด้วยตนเองจะทำให้คนรู้จักการพึ่งพาตนเองเพราะพระพุทธเจ้าก็ทรงย้ำว่า “อตตฺตา หิ อตตโน นาโถ” ตนนั้นแลเป็นที่พึ่งแห่งตน

๑.๓ ความเข้าใจนี้จะเป็นรากฐานแห่งศรัทธาที่มั่นคง คือ มีความเชื่อมั่นและความชัดเจนถึงแนวทางการพัฒนาตนเอง และสังคมไปสู่ชีวิตที่ลัดละความทุกข์ ศรัทธาที่มั่นคงนี้จะก่อให้เกิดความวิริยะอุตสาหะที่จะพัฒนาไปให้ถึงเป้าหมายอย่างไม่ย่อท้อ มีความปิติในการพัฒนา ฉะนั้น จึงทำให้คนในสังคมเป็นคนพากเพียรทำดี มีความกระตือรือร้นที่จะพัฒนาความดีงามทั้งแก่ตนและสังคมส่วนรวม

๒. แนวทางการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธธรรมนั้น เน้นความเป็นอยู่ที่เป็นสุขกับความเรียบง่าย สอดคล้องสัมพันธ์กับธรรมชาติ ข้อนี้จะนำตนให้รู้จักการดำรงอยู่อย่างประหยัดไม่ฟุ่มเฟือยจนเกินเหตุ ทั้งไม่ทำลายธรรมชาติ เพื่อสนองความเห็นแก่ตัวและความอยากในทางวัตถุของตน

^๙ สุภาพรรณ ญ บางช้าง, “พระสงฆ์กับการพัฒนาชนบท,” ใน การแสวงหาเส้นทางการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ไทย, หน้า ๘๓-๘๖.

๓. หลักพุทธธรรมยังเน้นถึงการดำรงชีวิตที่สงบ น้อมนำไปให้เกิดความไม่ในสันติ
๔. หลักพุทธธรรมสอนให้คนรู้จักเผื่อแผ่ความรัก

พระพุทธศาสนาในการพัฒนาสังคมไทย

พระธรรมปิฎก ได้กล่าวว่า การพัฒนาสังคมไทยหรือพัฒนาชุมชนนั้นจะต้องมีการพัฒนาคนก่อน เพื่อสร้างคนให้มีความเข้มแข็ง ๓ ประการ คือ^{๑๐}

๑. ความเข้มแข็งทางพฤติกรรม ได้แก่ ความขยันขันแข็งจริงจังในการทำงาน
๒. ความเข้มแข็งทางจิตใจ ได้แก่ การช่วยเหลือตนเอง ไม่รอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก
๓. ความเข้มแข็งทางปัญญา ได้แก่ ความพยายามทำด้วยตัวเอง ใช้ปัญญาเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหา ก่อให้เกิดภาวะผู้นำทางปัญญา ซึ่งเป็นผู้นำที่แท้จริงนั่นเองเมื่อสร้างคนให้มีความเข้มแข็งแล้วก็จะสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมได้ อีกทั้งยังส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็ง โดยยึดหลักธรรมเป็นแนวทางในการพัฒนา ดังนี้

๑. ถือหลักทำการให้สำเร็จด้วยความเพียรพยายามที่เรียกว่า “หลักกรรม”
๒. ถือหลักเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาชีวิตให้ดียิ่งขึ้นเรื่อยไป ทั้งทางพฤติกรรม ทางจิตใจ และทางปัญญา ที่เรียกว่า “ไตรสิกขา”
๓. ถือหลักทำการทั้งหลายอย่างเร่งรัด ไม่รอเวลาด้วยความไม่ประมาท ที่เรียกว่า “หลักอัปปมาทะ”
๔. ถือหลักทำตนให้เป็นที่พึ่งเพื่อพึ่งตนเองได้และเป็นอิสระ ที่เรียกว่า “หลักอิสรภาพแห่งการพึ่งตนได้”

คำว่า การพัฒนา ใช้ในภาษาอังกฤษว่า Development นำมาใช้เป็นคำเฉพาะและใช้ประกอบคำอื่นก็ได้ เช่น การพัฒนาประเทศ การพัฒนาชนบท การพัฒนาเมือง และการพัฒนาข้าราชการ เป็นต้น การพัฒนาจึงถูกนำไปใช้กันโดยทั่วไปและมีความหมายแตกต่างกันออกไปดังกล่าวแล้ว เกี่ยวกับความหมายของการพัฒนานั้น ได้มีผู้ให้ความหมายไว้หลายความหมายทั้งความหมายที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน ซึ่งอาจจำแนกออกได้เป็น ๑๐ ลักษณะ คือ

๑. ความหมายจากรูปศัพท์ โดยรูปศัพท์ การพัฒนา มาจากคำภาษาอังกฤษว่า Development แปลว่า การเปลี่ยนแปลงที่ละเล็กละน้อย โดยผ่านลำดับขั้นตอนต่าง ๆ ไปสู่ระดับที่สามารถขยายตัวขึ้นเติบโตขึ้น มีการปรับปรุงให้ดีขึ้น และเหมาะสมกว่าเดิมหรืออาจก้าวหน้าไปถึงขั้น

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต). ธรรมกับไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๔๑), หน้า ๒๙-๓๑.

ที่อุดมสมบูรณ์เป็นที่น่าพอใจ^{๑๑} ส่วนความหมายจากรูปศัพท์ในภาษาไทยนั้น หมายถึง การทำความเจริญ การเปลี่ยนแปลงในทางที่เจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางที่ดี ถ้าเป็นกริยา ใช้คำว่า พัฒนา หมายความว่า ทำให้เจริญ คือ ทำให้เติบโตได้ งอกงาม ทำให้งอกงามและมากขึ้น เช่น เจริญทางไมตรี^{๑๒}

การพัฒนา (Development) โดยความหมายจากรูปศัพท์จึงหมายถึง การเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เกิดความเจริญเติบโตงอกงามและดีขึ้นจนเป็นที่พึงพอใจ ความหมายดังกล่าวนี้ เป็นที่มาของความหมายในภาษาไทยและเป็นแนวทางในการกำหนดความหมายอื่น ๆ

๒. ความหมายโดยทั่วไป การพัฒนาที่เข้าใจโดยทั่วไป มีความหมายใกล้เคียงกับความหมายจากรูปศัพท์ คือ หมายถึง การทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่าเดิม อย่างเป็นระบบ หรือการทำให้ดีขึ้นกว่าสภาพเดิมที่เป็นอยู่อย่างเป็นระบบ ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบทางด้านคุณภาพระหว่างสภาพการณ์ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ถ้าในปัจจุบันสภาพการณ์ของสิ่งนั้นดีกว่า สมบูรณ์กว่าก็แสดงว่าเป็นการพัฒนา^{๑๓}

การพัฒนา (Development) ในความหมายโดยทั่วไปจึงหมายถึงการเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เกิดคุณภาพดีขึ้นกว่าเดิม ความหมายนี้นับว่าเป็นความหมายที่รู้จักกันโดยทั่วไป เพราะนำมาใช้มากกว่าความหมายอื่น ๆ แม้ว่าจะไม่เป็นที่ยอมรับของนักวิชาการก็ตาม^{๑๔}

๓. ความหมายทางเศรษฐศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ได้ให้ความหมายของการพัฒนาว่า หมายถึง ความเจริญเติบโต โดยเน้นความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เช่น ผลผลิตรวมของประเทศเพิ่มขึ้น รายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้น รายได้เฉลี่ยต่อหัวต่อคนของประชากรเพิ่มขึ้น^{๑๕} มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจมากขึ้น ประชากรมีรายได้เพียงพอที่สามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานของตนได้^{๑๖} ซึ่งอาจสรุปได้ว่า การพัฒนา เป็นกระบวนการทางสังคมที่ผลิตผลออกมาในรูปซึ่งสามารถวัดได้ด้วยเกณฑ์ทางเศรษฐศาสตร์^{๑๗}

^{๑๑} ปกรณ์ ปรียากร, ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาในการบริหารการพัฒนา, (ม.ป.ท., ม.ป.พ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘ – ๒๕ อ้างจาก อุทัย เลาหวิเชียร, (กรุงเทพมหานคร : สามเจริญพานิช)

^{๑๒} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕.

^{๑๓} ปกรณ์ ปรียากร, ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา ในการบริหารการพัฒนา, (ม.ป.ท., ม.ป.พ, ๒๕๓๘), หน้า ๕.

^{๑๔} สนธยา พลศรี, ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์. ๒๕๔๗), หน้า ๒.

^{๑๕} ณัฐพล ชันธไชย, ๒๕๒๗, หน้า ๒.

^{๑๖} เสถียร เขยประทับ, ๒๕๒๘, หน้า ๙

^{๑๗} สุนทรী โคมิน. ๒๕๒๒, หน้า ๓๗

จะเห็นได้ว่า นักเศรษฐศาสตร์ได้กำหนดความหมายของการพัฒนา โดยใช้ความหมายจากรูปศัพท์และความหมายโดยทั่วไป คือ หมายถึง ความเจริญเติบโต แต่เป็นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามเนื้อหาของวิชาเศรษฐศาสตร์ ซึ่งเป็นการเน้นความหมายเชิงปริมาณ คือ การเพิ่มขึ้น หรือการขยายตัวทางเศรษฐกิจมากกว่าด้านอื่น ๆ^{๑๘}

๔. ความหมายทางพัฒนาบริหารศาสตร์ นักพัฒนาบริหารศาสตร์ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาไว้เป็น ๒ ระดับ คือ ความหมายอย่างแคบและความหมายอย่างกว้าง ความหมายอย่างแคบ การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในตัวระบบการกระทำทำให้ดีขึ้นอันเป็นการเปลี่ยนแปลงในด้านคุณภาพเพียงด้านเดียว ส่วนความหมายอย่างกว้างนั้น การพัฒนาเป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงในตัวระบบการกระทำทั้งด้านคุณภาพ ปริมาณและสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นไปพร้อมๆ กัน ไม่ใช่ด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว

การพัฒนาในความหมายของนักพัฒนาบริหารศาสตร์จะมีขอบข่ายกว้างขวางกว่าความหมายจากรูปศัพท์ ความหมายโดยทั่วไป และความหมายทางเศรษฐศาสตร์ที่กล่าวมาแล้ว เพราะหมายถึง การเปลี่ยนแปลงของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทั้งในด้านคุณภาพ (ดีขึ้น) ปริมาณ (มากขึ้น) และสิ่งแวดล้อม (มีความเหมาะสม) ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว^{๑๙}

๕. ความหมายทางเทคโนโลยี ในทางเทคโนโลยี การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงระบบอุตสาหกรรม และการผลิตด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัย ด้วยนักวิทยาศาสตร์และนักประดิษฐ์ ทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงจากสังคมประเพณีนิยม เป็นสังคมสมัยใหม่ที่ทันสมัย^{๒๐} หรือการพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของมนุษย์ด้วยเทคโนโลยีนั่นเอง^{๒๑}

จะเห็นได้ว่า ความหมายของ การพัฒนา ในทางเทคโนโลยีแตกต่างออกไปจากความหมายที่กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยหมายถึงการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ทันสมัยด้วยความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งเป็นความหมายอีกแนวทางหนึ่ง^{๒๒}

๖. ความหมายทางการวางแผน ในทางการวางแผน การพัฒนา เป็นเรื่องเกี่ยวกับการชักชวนการกระตุ้นเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ด้วยการปฏิบัติตามแผนและโครงการอย่างจริงจัง เป็นไปตาม

^{๑๘} สนธยา พลศรี. ๒๕๔๗, หน้า ๒-๓

^{๑๙} สนธยา พลศรี. ๒๕๔๗, หน้า ๓

^{๒๐} นีรันดร์ จงวุฒิเวศย์. ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท, ใน เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาชุมชน หน่วยที่ ๑-๗ พิมพ์ครั้งที่ ๘. หน้า ๙๕ (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. ๒๕๓๔)

^{๒๑} อ่างแล้ว, นีรันดร์ จงวุฒิเวศย์ และพูนศิริ วัจนะภูมิ, ๒๕๓๔, หน้า ๑๓

^{๒๒} อ่างแล้ว, สนธยา พลศรี. ๒๕๔๗, หน้า ๓

ลำดับขั้นตอนต่อเนื่องกันเป็นวงจร โดยไม่มีการสิ้นสุด^{๒๓} ซึ่งองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ^{๒๔} สรุปได้ว่า การพัฒนาเป็นหน้าที่ (Function) ของการวางแผนและการจัดการ Management คือ การบริหารงานหรือการจัดการ ดังนั้น การพัฒนา จะเกิดขึ้นได้ด้วยการวางแผนที่ดี มีการบริหารงานและการจัดการอย่างเป็นระบบ ทำให้การดำเนินการเป็นไปอย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ

การพัฒนา (Development) ในความหมายของนักวางแผนจะเป็นไปอีกแนวทางหนึ่ง โดยอาจสรุปได้ว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเตรียมการของมนุษย์ไว้ล่วงหน้า ในลักษณะของแผนและโครงการ แล้วบริหารหรือจัดการให้เป็นไปตามแผนและโครงการจนประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่วางไว้ จะเห็นได้ว่าความหมายของการพัฒนาทางการวางแผนกำหนดให้การพัฒนาเป็นกิจกรรมของมนุษย์และเกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงที่ไม่ได้เกิดจากการวางแผนโดยมนุษย์ ไม่ใช่การพัฒนาในความหมายนี้^{๒๕}

๗. ความหมายเกี่ยวกับการปฏิบัติ ในขั้นของการปฏิบัติ การพัฒนา หมายถึง การชักชวนหรือการกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยการปฏิบัติตามแผนและโครงการอย่างจริงจังและเป็นลำดับขั้นตอนต่อเนื่องกันในลักษณะที่เป็นวงจร ไม่มีการสิ้นสุด^{๒๖}

การพัฒนา ในความหมายของการปฏิบัติการณ์นี้เป็นความหมายต่อเนื่องจากความหมายทางการวางแผนโดยมุ่งเน้นถึงการนำแผนและโครงการไปดำเนินการอย่างจริงจังและอย่างต่อเนื่อง เพราะถึงจะมีแผนและโครงการแล้วแต่ถ้าหากไม่มีการนำไปปฏิบัติการณ์พัฒนา ก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้^{๒๗}

๘. ความหมายทางพระพุทธศาสนา พระธรรมปิฎก^{๒๘} ได้ให้ความหมายและอธิบายไว้ว่า ในทางพุทธศาสนา การพัฒนา มาจากคำภาษาบาลีว่า วัฒนฺหะ แปลว่า เจริญ แบ่งออกได้เป็น ๒ ส่วน คือ การพัฒนาคน เรียกว่า ภาวนา กับการพัฒนาสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่ใช่คน เช่น วัตถุสิ่งแวดลอมต่าง ๆ เรียกว่า พัฒนา หรือ วัฒนา เช่น การสร้างถนน บ่อน้ำ อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องของการเพิ่มพูนขยาย ทำให้มากหรือทำให้เติบโตขึ้นทางวัตถุและได้เสนอข้อคิดไว้ว่า คำว่า การพัฒนา หรือ คำว่า เจริญ นั้น ไม่ได้แปลว่าทำให้มากขึ้น เพิ่มพูนขึ้นอย่างเดียวเท่านั้น แต่มีความหมายว่า ตัดหรือทิ้ง เช่น เจริญ

^{๒๓} อ่างแก้ว, นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, ๒๕๓๔, หน้า ๙๑-๙๒.

^{๒๔} United National Educational, Scientific and cultural Organization : UNESCO. 1982, p. 305, อ้างถึงในอัจฉรา โพธิยานนท์. (๒๕๓๙), หน้า ๑๑.

^{๒๕} สนธยา พลศรี, ๒๕๔๗, หน้า ๔

^{๒๖} นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ และพูนศิริ วัจนะภูมิ, ๒๕๓๔, หน้า ๑๓.

^{๒๗} สนธยา พลศรี. ๒๕๔๗, หน้า ๔

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), ธรรมกับไทยในสถานการณ์ปัจจุบัน, หน้า ๑๖-๑๘

พระเกศา คือตัดผม มีความหมายว่า รก เช่น น ลียา โลกวทมน แปลว่า อย่าเป็นคนรกโลกอีกด้วย ดังนั้น การพัฒนาจึงเป็นสิ่งที่ทำแล้วมีความเจริญจริง ๆ คือ ต้องไม่เกิดปัญหาติดตามมาหรือไม่เสื่อมลงกว่าเดิม ถ้าเกิดปัญหาหรือเสื่อมลง ไม่ใช่เป็นการพัฒนา แต่เป็นหายนะ ซึ่งตรงกันข้ามกับการพัฒนา

กล่าวได้ว่า การพัฒนา ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง การพัฒนาคนให้มีความสุขมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม การพัฒนาในความหมายนี้ มีลักษณะเดียวกันกับการพัฒนาในความหมายทางการวางแผน คือเป็นเรื่องของมนุษย์เท่านั้น แตกต่างกันเพียงการวางแผนให้ความสำคัญที่วิธีการดำเนินงาน ส่วนพระพุทธศาสนามุ่งเน้นผลที่เกิดขึ้น คือ ความสุขของมนุษย์เท่านั้น^{๒๙}

๙. ความหมายทางสังคมวิทยา นักสังคมวิทยาได้ให้ความหมายของการพัฒนาว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม ซึ่งได้แก่ คน กลุ่มคน การจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม ด้วยการจัดสรรทรัพยากรของสังคมอย่างยุติธรรมและมีประสิทธิภาพ^{๓๐} การพัฒนา เป็นทั้งเป้าหมายและกระบวนการที่ครอบคลุมถึงการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของคนต่อชีวิตและการทำงาน การเปลี่ยนแปลงสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม วัฒนธรรมและการเมืองอีกด้วย^{๓๑}

นักสังคมวิทยาได้ให้ความหมายของ การพัฒนา โดยเน้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม คือ มนุษย์ กลุ่มทางสังคม การจัดระเบียบทางสังคม ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับความหมายในทางพระพุทธศาสนา คือ การเปลี่ยนแปลงมนุษย์และสิ่งแวดล้อมให้มีความสุข และมีลักษณะเช่นเดียวกับความหมายทางการวางแผน คือ ด้วยวิธีการจัดสรรทรัพยากรของสังคมอย่างยุติธรรมและมีประสิทธิภาพ ซึ่งนักวางแผน เรียกว่า การบริหารและการจัดการนั่นเอง

๑๐. ความหมายทางการพัฒนาชุมชน นักพัฒนาชุมชนได้ให้ความหมายของการพัฒนา^{๓๒} ไว้ว่า หมายถึง การที่คนในชุมชนและสังคมโดยส่วนรวมได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรม เพื่อปรับปรุงความรู้ความสามารถของตนเอง และร่วมกันเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของตนเองชุมชนสังคมให้ดีขึ้น การพัฒนาเป็นเสมือนกลวิธีหรือมรรควิธี (Mean) ที่ทำให้เกิดผล (Ends) ที่ต้องการคือคุณภาพชีวิต ชุมชน และสังคมดีขึ้น^{๓๓}

^{๒๙} สนธยา พลศรี. ๒๕๔๗, หน้า ๔.

^{๓๐} ทิตยา สุวรรณขภู. ๒๕๒๗, หน้า ๓๕๔.

^{๓๑} Streeten, Paul. The Frontiers of Development studies, London : Macmillan. UNESCO. 1982), p. 3.

^{๓๒} สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, สังคมไทยแนวทางการวิจัยและพัฒนา, (ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๒๕)

^{๓๓} ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, ๒๕๓๔, หน้า ๒.

นักพัฒนาชุมชน ได้ให้ความหมายของ การพัฒนา ไว้ใกล้เคียงกับนักสังคมวิทยา คือ^{๓๔} เป็นวิธีการเปลี่ยนแปลงมนุษย์และสังคมมนุษย์ให้ดีขึ้น แต่นักพัฒนาชุมชนมุ่งเน้นที่มนุษย์ในชุมชนต้องร่วมกันดำเนินงานและได้รับผลจากการพัฒนาร่วมกัน

จากความหมายในด้านต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่า การพัฒนา มีความหมายที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างการออกไปบ้าง ซึ่งถ้าหากพิจารณาจากความหมายเหล่านี้ อาจสรุปได้ว่าการพัฒนา^{๓๕} หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ดีขึ้นทั้งทางด้านคุณภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อม ด้วยการวางแผนโครงการและดำเนินงานโดยมนุษย์ เพื่อประโยชน์แก่ตัวของมนุษย์เอง^{๓๖}

ในปัจจุบัน สังคมไทยเกิดปัญหาสังคมขึ้นมากมาย เช่น อาชญากรรม โสเภณี ความยากจน ซึ่งเชื่อมโยงไปกับเรื่องความเสื่อมเสียทางศีลธรรม สรุปแล้วเรียกว่า เป็นวิกฤติการณ์ทางสังคม (Social Crisis) มีสาเหตุทั้งที่เกิดขึ้นในสังคมไทยเอง และสาเหตุจากกระแสโลกที่เปลี่ยนแปลงไป กรณีดังกล่าวเป็นปัญหาของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก การที่จะแก้ไขได้ต้องเปลี่ยนกระบวนความคิดหรือวิธีคิดใหม่ โดยให้ชนิกกำลังกันทุกส่วนเข้ามาเชื่อมโยงกันทำงาน เพราะเราจะแก้ปัญหาละเรื่องไม่ได้ ต้องทำพร้อมกันทุกเรื่อง โดยมีครอบครัวและชุมชนเป็นหลักและอาศัยเครื่องมือ วิธีการทำงาน เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย โดยใช้กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนา (New Development Paradigm) เพื่อก่อให้เกิดแนวทางใหม่แห่งความร่วมมือในการพัฒนาของทุกฝ่าย ทั้งทางราชการ ชุมชน องค์กรเอกชน สาธารณะ ประโยชน์หรือองค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันวิชาการ สถาบันทางศาสนา และภาคธุรกิจ ในอันที่จะพัฒนาทางเศรษฐกิจ จิตใจ สิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมไปพร้อมกัน เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างสมดุลและยั่งยืน โดยระดมทรัพยากรกำลังและทรัพยากรทั้งหมดมาเชื่อมโยงกันในการดำเนินงานสร้างสรรค์สังคม

สรุป

การพัฒนาสังคมไทยนั้น ต้องพัฒนาคนควบคู่ด้วยไม่ใช่พัฒนาแต่เศรษฐกิจอย่างเดียว เพื่อให้คนมีความเข้มแข็งทั้งร่างกาย จิตใจ และปัญญา โดยการประพฤติปฏิบัติอยู่ในหลักศีลธรรมอันดีงาม ดำรงชีวิตอยู่บนรากฐานแห่งสัจจะหรือความจริง ไม่หลงมกมาย มีความพอเพียง รู้จักช่วยเหลือตนเอง ให้สามารถพึ่งตนเองได้ และดำรงชีวิตอย่างมีความสุข หลักธรรมที่นำมาใช้ในการพัฒนาสังคมนั้นได้แก่

^{๓๔} ยูวัฒน์ วุฒิเมธี, การพัฒนาชุมชน : จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร : บากกอบสิทธิ์, ๒๕๓๔).

^{๓๕} สนธยา พลศรี, ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗.

^{๓๖} สนธยา พลศรี, ๒๕๔๗, หน้า ๕

หลักธรรมคือ ความเพียรหรือความพยายาม หลักไตรสิกขาคือ การพัฒนาพฤติกรรมจิตใจ และปัญญาให้ดียิ่งขึ้น หลักอัมปมาทะ คือการไม่รอเวลาและไม่ประมาท และหลักอิสรภาพแห่งการพึ่งตนได้ คือการพึ่งตนเองและเป็นอิสระ

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ชาตินไทยได้มีความเจริญมั่นคง ดำรงเอกราชอธิปไตยสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่โบราณกาล จวบจนกาลปัจจุบัน ก็ด้วยคนไทยทั้งชาติยึดมั่นอยู่ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มีความเคารพบูชาพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ พระพุทธศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อชีวิตของชาวไทย โดยมีส่วนเสริมสร้างอุปนิสัยของคนในชาติให้รักความสงบ มีความเสียสละ แก่ล้ากล้า อ่างหาญ รอบรู้ฐานะ อฐานะ มีความรักและยึดมั่นอยู่ในสามัคคีธรรมตลอดมาตราบเท่าทุกวันนี้และตลอดไปชั่วกาลนาน

บรรณานุกรม

- คุณ โทชน์. พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๕.
 ทิตยา สุวรรณชฎ. สังคมวิทยา. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๗.
 ณัฐพล ชันธไชย. แนวความคิดและทฤษฎีในการพัฒนาประเทศและการพัฒนาชนบท, ใน การบริหารงานพัฒนาชุมชน (๒๕๒๗), หน้า ๑ - ๒๕ อ่างใน จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
 นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท, ใน เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาชุมชน หน่วยที่ ๑-๗. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๔.
 นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, และพูนศิริ วัจนะภูมิ. ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท, ใน เอกสารการสอนชุดวิชาคหกรรมศาสตร์กับการพัฒนาชุมชน หน่วยที่ ๑-๗. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๔.
 ปกรณ์ ปรียากร. ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา ใน การบริหารการพัฒนา. อ่างจาก อุทัยเลาหิเชียร. กรุงเทพมหานคร : สามเจริญพานิช, ๒๕๓๘.
 พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘.
 พระครูปริยัติกิตติธำรง. (ทองขาว กิตติธโร/ทองด้วง). พระพุทธศาสนากับพัฒนาสังคม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร ธีรธมฺโม). ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒. พะเยา: โรงพิมพ์เจริญอักษร, ๒๕๕๐.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๓.

_____. ธรรมกับไทย ในสถานการณ์ปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, ๒๕๔๑.

พระราชมุนี, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). ทางสายกลางของการศึกษาไทย พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๐.

พิฑูร มลิวลัย และไสว มาลาทอง. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ การศาสนา, ๒๕๔๒.

ยวัฒน์ วุฒิมณี. การพัฒนาชุมชน : จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร : บากกอกบล็อกร, ๒๕๓๔.

สนธยา พลศรี. ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. สังคมไทยแนวทางการวิจัยและพัฒนา. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๒๕.
สุนทรী โคมิน. ผลกระทบของการพัฒนาในแง่มุมของจิตวิทยาสังคม, พัฒนบริหารศาสตร์. ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม ๒๕๒๒) : ๓๗๔-๓๗๖.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. “พระสงฆ์กับการพัฒนาชนบท,” ในการแสวงหาเส้นทางการพัฒนาชนบทของ พระสงฆ์ไทย. กรุงเทพมหานคร : กองแผนงาน กรมการศาสนากระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๖.

อัจฉรา โปธิยานนท์. การศึกษากับการพัฒนาชุมชน พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๓๙.

Streeten, Paul.. The Frontiers of Development studies. London : Macmillan. UNESCO,1992.

Basic Concepts and Considerations in Educational Planning and Management. Bangkok :

UNESCO Regional office for education in Asia and the Pacific. (Basic Training Programme in Educational planning and Management Book ๑)

เว็บไซต์

“แนวคิดและความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมไทย,” การพัฒนาสังคมไทย. ม.ป.ป. [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://dnfe5.nfe.go.th/ilp/soc2/so31-2_1.htm> [๑ กรกฎาคม ๒๕๕๐].

“พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน,” พจนานุกรม ไทย-ไทย ราชบัณฑิตยสถาน.ม.ป.ป.[ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://guru.sanook.com/dictionary/dict_royals/?source_[๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๐].

“สมัยกรุงรัตนโกสินทร์,” พุทธศาสนาในประเทศไทย. ๒๕ มกราคม ๒๕๕๐. [ออนไลน์], แหล่งที่มา : < http://www.geocities.com/sakyaputto/bud_bangkok.htm > [๒๓ พฤษภาคม ๒๕๕๐].